
Requiem az orosz arisztokrácia felett

Szinte természetes tulajdonsága a nagy társadalmi változásoknak vagy forradalmaknak, hogy az előző (vagy bukott) rendszer elitjét félreállítja, vagyonát elkobozza, személyi szabadságukat korlátozza. Az csak a keleti – így a szocialista-kommunista – forradalmi változások „velejárója”, hogy egyszerűen kiirtja a volt államgépezet tisztviselőit, az arisztokráciáját és nemességét. Ez történt Oroszországban 1917 után: a szűkebben vett uralkodó családot agyonlőtték, II. Miklós cár testvéreit is hasonló sorsra jutatták. A Romanov-család története inkább ismert, mint több, az orosz történelemben fontos szerepet játszott család sorsa, vagy annak az orosz nemességnek a sorsa, aki a régi Oroszországban az értelmiség, a hivatalnoki réteg és a hadsereg tisztikarának meghatározó részét adta. Ez utóbbiak alig rendelkeztek különösebb vagyonnal, a szovjetrendszer nem épített rájuk, fizikai munkára irányította őket, több évtizeden át módszeresen irtotta őket. A szocialista országokban, így nálunk is ismert lett ez a „szovjet módszer”, mivel 1945 után a magyar arisztokrácia egy része elmenekült (halva az orosz földön történekről), a másik részét mindenüktől megfosztva kitelepítették, nem biztosították az életminimumot sem számukra. A kitelepítés is ezt a réteget érintette, gyermekeik többségét az új hatalom kizárta a továbbtanulás lehetőségéből.

Napjainkban látott nyomdai napvilágot Douglas Smith amerikai történész az *Orosz arisztokrácia végnapjai* c. vaskos kötete, amely az orosz történelemben igen fontos szerepet játszott két orosz arisztokrata család – a Golicin és a Seremetyev család – 1917 uráni történetét dolgozza fel, s ahol még források álltak a rendelkezésre, más orosz nemesi családok, személyek sorsával is foglalkozik. A szakemberek, a történészek számára az események és a történések nem ismeretlenek, de őket is megdöbbentheti a bolsevik forradalom és az orosz polgárháború kiméletlensége, az orosz nemesség pusztulása. A kiméletlenség mindenkivel szemben érvényesült, bár nem mindegyik nemes rendelkezett jelentős vagyonnal, földdel, sokan értelmiségi pályán – például Lev Tolsztoj vagy az orosz szellemi élet számos kiválósága – mozgott, hivatalnokként, katonatisztként kereste kenyerét. A marxista történetírás legfeljebb elrejtett félmondatban említette, hogy az orosz munkásmozgalom néhány nagysága, így többek között Bakunyin, Kropotkin, vagy maga Lenin is (anyai ágon) a nemességhez tartozott. (Lenin anyjának családja jelentős földbirtokkal rendelkezett, amelynek hasznából alaposan megkönnyítette Lenin száműzetésének éveit, majd svájci emigrációját is.) Szomorú tényként kell tudomásul venni, hogy a szerző számunkra nem távoli világról (könyvelt elsősorban az amerikai olvasóknak szánta), hanem – úgy az 1970-es évekig – sokszor átélte „gyakorlatról” szól. Az előbbi megállapítástól függetlenül Douglas Smith kitűnő munkát ad az olvasó kezébe: elsősorban családi történetekre összpontosít, részleteiben tárja fel az új rendszer indulatokra épülő pusztításait, az anyagi javak és nemzeti kincsnek számító értékek tudatos megsemmisítését. A szerző és az általa megszólaltatott mindent túlélő családtagok is keresik az okokat, a földtelen parasztok (egykori jobbágyok) indulatainak eredőjét a nemességgel, az orosz arisztokráciával szemben. A forradalmi eszmék mellett az indulatok társadalmi oka abban keresendő, hogy a vagyontalanok részvétele a bolsevik forradalomban arányában meghaladta a lakosság 80 százalékát, míg a földvagyon pedig a privilegizált nemesség alig másfél százalékának kezében összpontosult. Az arisztokráciaellenes indulatok nem a forradalom „szülöttei” voltak, hanem évszázados sérelmek és gyűlölet következménye. Azt sem szabad feledni, hogy a forradalom, majd polgárháború kegyetlensége részben egy vesztes háborúban gyökerездett.

Az orosz nemesség elleni fellépés az állami szintre emelt terror „velejárója” lett, amit mélyített az egyéni bosszúvágy, ami egy társadalmi osztály tényleges megsemmisítését eredményezte. A rablási vágyat csak fokozta, hogy az orosz arisztokrácia vagyonát nem vitte külföldre, hanem otthon tartotta, hatalmas kincseket halmozott fel. (Igaz, az orosz arisztokraták egy része Párizsban és nyugati városokban szórta a pénzt, a modern festészet és művészet remekműveit vásárolta meg és vitte haza Oroszországba. Világhírűvé vált a moszkvai Tretyakov és a szentpétervári Ermitázs képtár francia impresszionista gyűjteménye.) Ennek a vagyonnak jelentős része elpusztult, gyakran a tűz martaléka lett.

A szerző bevezetőjében elmesélte könyvének megszületését: az elmúlt három évtizedben gyakran láttak napvilágot olyan naplók, visszaemlékezések és dokumentumok, amelyek tulajdonosai vagy szerzői a volt orosz arisztokráciához tartoztak, féltve őrizték vagy több évtizede nyugatra menekítették a kéziratokat. Ez hívta fel az amerikai történész figyelmét a különös témára. A moszkvai Lenin Könyvtárban – még az 1990-es évek legelején – ebben a témában keresett irodalmat, de döbbenetére a katalógusban nem talált ilyen címszavat. Ez indította el a kutatást, mind az Amerikában élő orosz arisztokrácia körében, mind pedig Oroszországban. Ez utóbbi volt nehéz, mert a történeti családok szétszóródtak, sokan emigráltak. Mindent elvettek tőlük, családtagjaik egy részét megölték, mások börtönbe vagy munkatáborokba kerültek. Az érdeklődés középpontjába a Golicin és a Seremetyev család került. A két történelmi család valóban jól jelképezi a terror működését; hogy 1918 őszétől miképpen irtották a családot, s ez folyamatos lett az 1920/30-as éveken át végig. Szinte nem volt olyan politikai feszültség a sztálini években, hogy ne keverjék bele a volt orosz arisztokráciát, ne keressenek valakit összeesküvés vádjával. Az is biztos, hogy az otthon maradt orosz arisztokrácia számára csak a túlélés maradt maximális célként. A városokból száműzött, állandó megfigyelés alatt állt arisztokraták megpróbáltak valami értelmet találni életüknek, boldogulni egy ellenséges légkörben. Már-már nyugodtak látszott a jövő, amikor Sztálin újult erővel folytatta az osztályharcot az arisztokrácia ellen, ami a szovjet–német háború kirobbanása idején hagyott alá. Az orosz arisztokrácia hazaszeretetére jellemző, hogy sok fiatal önkéntesnek jelentkezett a szovjet hadseregbe, végigharcolta a legkülönbözőbb frontokat, az idősebbek a polgárőrségben vállaltak önkéntes szolgálatot. Úgy érezték, hogy a háborúban nem a szovjetrendszert érte támadás, hanem Szent Oroszországot. Ettől függetlenül az arisztokrácia elleni harc nem csitult, a belpolitikai helyzetétől függően a tényleges nyomorban élő arisztokratákat letartóztatták, kényszerszállókba vitték, sokuknak ott nyoma veszett. A világháború éveiben és utána kevesen menekültek külföldre, ez inkább az első világháború utáni évekre volt jellemző. Azt sem szabad elfeledni, hogy az első világháborút követően – például Jugoszláviában – tapasztalt cári orosz tiszteket foglalkoztattak a rendőrségnél és a hadseregben. Sajnos többük sorsa megpecsételődött, hiszen a második világháború végén szovjet fogságba kerültek, illetve a jugoszláv partizán hadsereg kiszolgáltatta őket a szovjet hatóságoknak, és vagy a helyszínen kivégezték, vagy Szibériába szállították őket.

A könyv címlapon is megjelenő „fülszöveg”-idézete méltán utal a tartalomra: „Megrendítő emberi történetek sora az orosz arisztokrácia csillogó múltjáról, pusztulásáról és egyes tagjainak túléléséről.” Smith történeti feldolgozásának műfaját nehéz meghatározni: nem szépirodalmi regény, inkább esszé, hatalmas irodalmi és levéltári anyagra épülő történeti oknyomozó-tényfeltáró munka. A kötet számos személyes beszélgetést, visszaemlékezéseket tartalmaz, benne olyan tényekkel, amelyekre nincs levéltári anyag.

(Douglas Smith: Az orosz arisztokrácia végnapjai. Budapest, 2014, Európa Könyvkiadó, 624 p.)